

Ne bi želel ponavljati besed tovariša Zumra, ki jih je izrazi v imenu naše celotne delegacije. Želel bi le še enkrat poudariti, da zelo cenimo vaše povabilo in da smo veseli obiska pri vas, ki nam bo omogočil objestransko izmenjavo mnenj. Zavedamo se, da je Jugoslavija sprožila proces destalinizacije v mednarodnem komunističnem gibanju.

Čeprav so tema našega zasedanja splošni problemi sodobnega socializma, menim, da sodi sem tudi ocena razvoja na Čehoslovaškem od januarja do avgusta.

Želel bi povedati nekaj besed o tem razvoju, predvsem s stališča čeških dežel. Menim, da se moje ocenjevanje ne bo razlikovalo od slovaških stališč: sicer pa bodo lahko naši tovariši Slovaki korigirali to stališče, če se jim bo zdelo potrebno. Prav tako poudarjam, da so to moja osebna stališča.

Če pojmuje pojanuarski razvoj kot člen v procesu destalinizacije, ki se je v Jugoslaviji pričel leta 1948, menim, da je bil pri nas v praksi postavljen najizrazitej problem demokratizacije in demokracije v socialističnem sistemu, in sicer v razdobju, ko ni več antagonističnih razredov.

V proces je bila vključena širša javnost in lahko bi dejali, da je bil prav angažirani del javnosti, ki je dokaj obsežen in ki celo narašča, glavni faktor procesa.

Vloga vodstva je bila v tem, da se mu je januarja posrečilo izvesti prevrat v najvišjih organih države, da je bilo sposobno dojeti gibanje množic, katerim je januar odprl pot in da je postalo reprezentant tega gibanja.

Najpomembnejše dejanje v razvijanju aktivnosti je bilo, da se je posrečilo odpraviti cenzuro in uvesti takšno svobodo tiska in govora, kakršne doslej še ni bilo - po mojem mnenju v nobeni socialistični državi.

Javno mnenje je postalo realna politična sila prav zato, ker ga je posredoval tisk. Toda naši novinarji in publicisti niso bili samo posredniki. Opravili so prvorazredno samostojno politično vlogo; postali so politični organizatorji in politični misleci.

Swoboda govora je dobila tak obseg, da so postale kritične ocene nekaj čisto vsakdanjega. Češke anekdote so naperjene proti osebnostim na vrhu. Politiki so se začeli privajati svojim karikaturam v tisku in jih - tako mislim - pozorno spremljati.

---

* Robert Kalivoda je sodelavec filozofskega inštituta Čehoslovaške akademije znanosti, pisec večjega števila filozofskih študij in eden od najbolj aktivnih filozofskih sodelavcev v pojanuarskem preporodu Čehoslovaške.

Osnovna smer tega demokratizirajočega in demokratičnega gibanja ostaja pri tem popolnoma socialistična.

Še tisti maloštevilni protisocialistični glasovi so le neposredna in zavestna reakcija na stalinizem.

Ozka vez med stalinizmom in socializmom ter istovetenje stalinizma s socializmom je silovito prišla v zavest ljudi, ki so v dvajsetih letih dodobra preizkusili stalinizem. Ta pojav je čutili tudi med komunisti-intelektualci, saj povzročča nekakšno krizo v njihovi komunistični zavesti ter vzbuja določene buržoazne-demokratične iluzije. Torej, četudi bi neposredno lahko govorili o določeni krizi, je treba njene vzroke iskati v tem, da se identifikacija stalinizma s socializmom v zavesti ljudi sedaj lahko sproščeno izrazi, nadalje v tem, da so v vodstvu še vedno predstavniki starega reda in končno, da so spočetka tudi v tovarnah sprejemali novo smer s skepso, celo z nezaupanjem. To se pokaže zlasti tam, kjer so vodilni funkcionarji - vzgojeni v stari miselnosti - pokazali nezaupanje do nove smeri ali pa so jo celo zavrnili.

V aprilu se situacija kvalitativno spremeni. Izdelan in sprejet je akcijski program in prve sklicane partijske konference (občinske in oblastne) pokažejo javnosti, da se KPČ kot celota resnično razhaja s stalinistično ideologijo in prakso.

Tudi v pojanuarskem razvoju partije se manifestira tista osnovna smer, ki smo jo poprej ugotovili nasploh. V pretežni meri je to partijski aktiv, ki spreminja partijo v novo silo in ki izvaja demokracijo znotraj partije do stopnje, kakršne v komunističnem gibanju po prevzemu oblasti verjetno ni bilo.

Prve sklicane partijske konference zahtevajo hitro sklicanje izrednega kongresa partije, kar vodstvo sprejme. Naslednje partijske konference, sklicane v juniju in juliju, dokončujejo proces kvalitativne spremembe partije, s čimer je dosežena odločilna zmaga naprednih, protistalinističnih sil. Za štirinajsti kongres je bila izvoljena takšna delegacija, ki je - kar se je pozneje izkazalo na kongresu v Vysočanyh - bila sposobna zavarovati dokončavanje sprememb KPČ v marksistično-socialistično partijo, potekanje kongresa v normalnih pogojih in v določenem času. Pod temi pogoji bi kongres nedvomno postavil na trdne temelje politične odnose v ČSSR. Vendar je treba omeniti še vojaško intervencijo varšavske petorice, do katere je prišlo pičle tri tedne pred začetkom kongresa.

Partija, ki je postajala demokratična organizacija, je hotela na kongresu sprejeti tudi nov statut, ki bi zaobsegel pravico manjšin do lastnega stališča in ugovora. Omeniti je še treba pomemben delež številnih članov partije iz vrst inteligence pri pripravi akcijskega programa in tudi pri pripravah kongresnega materiala.

Postopna sprememba KPČ v nosilca socialistične demokracije je prispevala k naraščajočemu zaupanju javnosti v njeno politiko. Dejansko, partija postopoma postaja vodeča politična sila, ki svojo vlogo v družbi ustvarja politično, ne pa administrativno in s pritiskom.

Po razboriti, a odločni zavrnitvi obtožb komunističnih partij varšavske petorice krivulja zaupanja v partijo hitro raste. Ljudstvo spoznava, da protistalinistično stališče ni ideološka kamuflaža. V igro izraziteje vstopa narodna zavest, ki v KPČ spozna dejanskega predstavnika narodne in družbene suverenosti.

Kulminacijsko točko krivulje zaupanja pomeni situacija neposredno po vojaški intervenciji, ko se je v tovarni v Vysočanyh pod zaščito praških delavcev sestel štirinajsti kongres. Kongres v Vysočanyh je višek našega pojanuarskega razvoja in

obrambe socialistične demokracije v državi pod vodstvom politične partije, ki je pred kratkim pomenila pri ljudeh le silo - satelita in sovražnika vsakršne demokracije.

Naš pojanuarski razvoj je imel tudi svoje pomanjkljivosti. Rad bi na kratko omenil tri najpomembnejše.

Eno glavnih pomanjkljivosti vidim v nezadostni jasnosti programa ter v nepopolni (neizdelani) metodi organiziranja, tako znotraj intelektualne levice, kakor tudi med komunisti - intelektualci.

Značilno je, da smo šele četrto leta po avgustovskih dogodkih bili priče velikim, dobro umišljenim in organiziranim akcijam, kot so štrajk študentov in zveze umetnikov ter novinarjev in znanstvenikov. Akcije so bile naperjene proti vse silovitejši tendenci restavriranja, zato so imele dokaj velik pomen in določen učinek.

Omenjena pomanjkljivost je močno vplivala na to, da se je masovna udeležba podjetij in delavskega razreda v pojanuarskem razvoju realizirala počasi in z veliko zamudo. Pri formuliranju nove protistalinistične delavske politike so namreč obstajali resni dvomi in omahovanja, kar je bila posledica nesposobnosti intelektualne levice, da bi pravočasno in jasno izpolnila tisto, kar je od nje zahteval čas.

Tako rekoč do avgusta ni bilo niti jasno niti dojeto, da bi bilo treba našo ekonomsko reformo organsko povezati z uvedbo in realizacijo delavskega samoupravljanja.

Med intelektualci - komunisti in med partijskimi delavci je bilo zadosti močno menedžerstvo in tehnokratsko gledišče. Globlja obdelava nove naloge in nove vloge sindikata je bila najbolj zanemarjena.

Značilno je tudi, da je odpor intelektualne levice proti samoupravljanju ponehal šele po avgustu, in šele tedaj je večina pripadnikov levice dojela osnovni ekonomski in politični pomen samoupravnega sistema. Pomembno je tudi, da so študentje šele v štrajku prvič uvrstili med svoje politične zahteve tudi zahtevo o doslednem uvajanju samoupravljanja.

Počasna kristalizacija programa in neuspešno organiziranje intelektualne levice sta, prav gotovo, negativno vplivala na razvoj aktivnosti delavcev in oteževala ter dušila proces njihovega razvoja.

Po maju krivulja aktivnosti podjetij, kljub temu, vse hitreje narašča. V kritičnih avgustovskih dneh so delavski razred in podjetja že dejansko vodeči nosilci stališč, ki jih je - razen nekaj redkih izjem - zavzelo ljudstvo. Značilno je tudi, da se je po avgustu nedvomno in odločno stališče podjetij še okrepilo. Delavstvo postaja glavna politična sila, ki nasprotuje tendencam restavriranja, zato se študentje in zveze ustvarjalnih umetnikov pri svojih akcijah že lahko opro nanj.

Tretja, resna pomanjkljivost je bila, da vodstvo ni našlo pravega pristopa do zunanjepolitičnih gledanj na naš pojanuarski razvoj; ni znalo ustvariti ugodnih zunanjih pogojev, ki ne bi ogrožali realizacije osnovnih vrednot našega pojanuarskega razvoja in si zagotoviti nevmešavanje od zunaj.

Problem se ni pokazal šele avgusta. Pojavil se je prej - mislim - neposredno po prevratu v januarju.

Ob koncu bi rad še poudaril, da naš pojanuarski razvoj, navkljub avgustovskemu finalu, po mojem prepričanju, lahko mednarodnemu delavskemu gibanju marsikaj pove:

V tem obdobju se je, kot nikoli doslej, razvila demokratska aktivnost ljudstva - javnost postaja glavni politični subjekt. Pokazalo se je, da demokracija ne ogroža socializma, ampak mu dejansko samo daje smisel. Mednarodno delavsko gibanje je v

izkušnjah čehoslovaškega socializma našlo tisto vrednoto, ki jo je potrebovalo in katero poslej ima. Kako je poslej uporabiti pri preusmerjanju socializma v svetu ni odvisno samo od naše države. Naša dežela lahko dobi kot povračilo zelo veliko, seveda, če se bo njen lastni prispevek resnično spremenil v vrednoto mednarodnega pomena.

MIROSLAV KUSÝ*

Čehoslovaški marksistični teoretiki žele dosledno marksistično oceniti pojanuarski razvoj na Čehoslovaškem. To štejejo za dolžnost do sebe, do našega naroda, do drugih socialističnih držav in do mednarodnega delavskega gibanja. Pomembno je slednje, ker se moramo v tej oceni braniti pred različnimi obtožbami zaradi kontrarevolucije, avanturizma, nepremišljenega početja in podobno. Jugoslovanska tla so za nas več kot ugodna, saj so bili prav naši jugoslovanski prijatelji tisti, ki so od vsega začetka spremljali češkoslovaški prerodni proces z razumevanjem in simpatijami, kar - med drugim - izhaja iz njihove lastne izkušnje.

Danes je vsem znano, da januarja 1968. leta na Češkoslovaškem ni šlo samo za nekak "udar". Šlo je za kvalitativno spremembo dotedanjega sistema oblasti, za spremembo dotedanje institucionalne strukture. Povedano z drugimi besedami - šlo je za spremembo privzetega modela "diktature proletariata", ki se je pri nas formiral v obdobju desetih let in ki je od konca 1967. leta šel skozi - na žalost - znane "deformacije".

Mislím, da je možno značaj spremembe na kratko kvalificirati kot "institucionalno revolucijo" t.j. kot revolucijo institucionalne nadgradnje. Pri tem je šlo za prilagoditev zastarele institucionalne strukture kvalitativno novi socialni in ekonomski strukturi. To ni bila revolucija proti socializmu, torej, kontrarevolucija. Nasprotno, to je bila revolucija v *okviru* socializma, v *okviru* obstoječega socialističnega sistema. Pri tem je šlo za dviganje obstoječega socializma pri nas na višjo razvojno stopnjo. Navsezadnje, ta prehod je v marksistični teoriji dejansko že zdavnaj izražen v tezi o prehodu diktature proletariata k splošnojudski demokraciji. To zasledimo že pri klasikih in v gradivu dvajsetega in dvaindvajsetega kongresa KP SZ. Upam, da teh virov naši kritiki ne bodo odbolževali revizionizma, ideološke kontrarevolucije in diverzije?

Ne bom govoril o napakah, ki smo jih naredili v pojanuarskem procesu - do napak prihaja povsod, kjer se uresničujejo revolucionarni cilji, kjer se išče kaj novega. Rad bi karakteriziral osnovne tendence navedene institucionalne revolucije, njen osnovni namen.

To tendenco je moč karakterizirati *kot proces predajanja uzurpirane oblasti* ljudstvu, v katerega imenu se je v obdobju diktature proletariata izvajala uzurpacija. Ker se je pri nas diktatura proletariata izrodila v diktaturo vladajočih vrhov, je moral biti vodstvo partije tisto, ki se je po januarju odreklo poziciji edinega političnega subjekta v državi.

* Miroslav Kusý je docent na filozofski fakulteti univerze Komenskega v Bratislavi, član kolegija za filozofijo pri Slovaški akademiji znanosti in avtor večjega števila filozofskih del. Po januarju je zavzemal tudi odgovorne funkcije KP Slovaške, bil pa je v zadnjem času z njih odstranjen.

Pričelo je obnavljati pluraliteto polnopravnih političnih subjektov, ki so nepristransko izražali socialne interese v dialektični igri političnih sil, ki so sodelovale v izgradnji socializma pri nas. Razumljivo je, da tu ne gre za to, da bi se komunisti odrekli sodelovanja v oblasti. Odrekajo se le uzurpaciji te oblasti, njenim diktatorskim oblikam. Njihov delež v oblasti in vodilna vloga komunistične partije se morata tudi odslej uresničevati v novi institucionalni strukturi samo v demokratičnem sistemu.

Med osnovne momente procesa predajanja uzurpirane oblasti sodijo:

1. Predvsem, *dosledno ločevanje partije od države*. O tem se je pri nas diskutiralo po uvedbi nove ustave 1960. leta. S tem vprašanjem se srečujemo tudi na XIII. kongresu Komunistične partije Čehoslovaške, torej v času Novotnega. Vendar vseh teh proklamacij v sistemu centralizirane oblasti in v sistemu takratne mogočne elite ni bilo možno realizirati. S tem smo pričeli šele po januarju. Ta proces ima pravzaprav dve plati:

Prva je deatizacija partije, druga - ločevanje partije od socialistične države, t.j. odprava stanja, v katerem je ljudska in demokratična država direktno podrejena samo enemu institucionalnemu elementu - četudi komunistični partiji.

2. *Demokracija dotedanje institucionalne strukture*, vseh njenih pozitivnih lastnosti, ki smo jih želeli prevzeti tudi v novo institucionalno strukturo. Upoštevati moram, da je imela prvotna institucionalna struktura, formirana v času od 1945. - 1948. leta, nekatere izrazito demokratične poteze, ki so se pozneje deformirale. Sem sodi na primer Ljudska fronta kot izhodišče za ustvarjanje skupne politične volje pri političnih subjektih kot članih v posameznih političnih partijah in družbenih organizacijah. Zato smo želeli obnoviti dejavnost Ljudske fronte in vseh njenih sestavnih delov na principu političnega partnerstva. Prav tako važen moment je bila obnovev *predstavnih teles* - ljudskih odborov, slovaškega nacionalnega sveta in ljudske skupščine, ki so institucionalni predstavniki državne oblasti. V sistemu indirektno demokracije bi spoštovanje narodove suverenosti pomenilo spoštovanje suverenosti njegovih predstavnih teles. Prav tako pomemben faktor je bila uporaba znanih demokratičnih mehanizmov, kot: neodvisnost sodišča in sodnikov, ločitev izvršilne oblasti od zakonodaje, poudarjanje funkcije tožilstva kot čuvarja socialistične zakonitosti itd. V obdobju deformacij smo prišli do grenkega spoznanja, da ignoriranje omenjenih demokratičnih mehanizmov ni bilo v prid niti socialistični družbi.

3. Osnovno v novi institucionalni strukturi bi moralo biti *dosledno uvajanje novega ekonomskega sistema*. Ta sistem, namreč, zadeva v bistvo dotedanjega sistema oblasti, najeda jedro okorelega centralizma, dirigiranje in politično manipuliranje z ljudmi. Prenašanje težišča ekonomske politike na podjetja pomeni nastajanje sistema samostojnih ekonomskih subjektov, optimalno uporabo principov samostojnega reguliranja ob pomoči socialističnega tržišča.

4. Po vsem bi moralo pri nas priti do *splošne in bistvene deatizacije* socializma. Ves čas smo se zavedali, da se v teh pogojih ne bi bilo možno osvoboditi socialistične države; želeli smo ločiti od države vse, kar ni neogibno, kjer državne funkcije direktno ne služijo socialističnim funkcijam. To je pomenilo, podobno tudi na ekonomskem področju, uporabiti princip samostojnega upravljanja za vsa osnovna področja družbenega življenja in ustvariti vsaj dialektično harmonijo med neposredno in posredno demokracijo, med socialistično državo in socialističnim samoupravljanjem. Avgust je marsikaterega naših ciljev in teženj začasno zaustavil. Kljub temu, mislim, da jih je

mogel in jih ne bo mogel trajno zavrniti, posebej zato, ker je naš narod maksimalno enoten v težnjah po realizaciji pojanuarske politike partije in našega vodstva, ker akcijski program ostaja tudi poslej naša osnovna izhodiščna točka. O tem, končno, priča tudi resolucija novembrskega plenuma Centralnega komiteja Komunistične partije Češkoslovaške.

Ko so Sovjeti formulirali vprašanje tako, da je edina oblika socializma tista, ki obstoji v SZ, smo na to odgovarjali in odgovarjamo, da je to protizgodovinsko in preveč ozko gledanje. Kaj ni protizgodovinsko in omejeno pojmovanje, da je razvito samoupravljanje edina oblika socializma? Tak idealen tip - tako je bilo ugotovljeno tudi tu - pravzaprav še ni nikjer realiziran. Na podlagi tega bi lahko logično prišli do sklepa, da socializem še danes ne obstoji!

Povrnili bi se k mislim tovariša Zumra, t.j. k zgodovinski analogiji razvoja socializma in kapitalizma. Ali lahko trdimo, da začetne oblike kapitalizma še niso imele značaja kapitalizma? Na primer tiste, po katerih se je razvijal kapitalizem po francoski revoluciji; ali je to le pogoj za razvoj kapitalizma, in je dejanski kapitalizem nastal, recimo, nekako v tridesetih letih v Združenih državah? Zgodovinsko mi vseeno priznavamo različne etape razvoja kapitalizma, v katerih so postopoma nastajali različni kapitalistični politični sistemi. Prav zato mislim, da lahko govorimo o različnih etapah razvoja socializma in njim ustreznih socialističnih političnih sistemih. Iz istih razlogov ne bi izključeval sovjetske oblike socializma in splošne tendence razvoja socializma. V nasprotnem se bomo znašli na protizgodovinskih pozicijah.

DR. VOJAN RUS:

Eden od osrednjih pojavov sodobnega svetovnega socializma so dogodki na Čehoslovaškem.

Do teh dogodkov bom prišel posredno, izhajajoč iz osnovne teme našega kolokvija: svetovni socializem v sedanjem trenutku.

Sodobno stanje svetovnega socializma označuje naslednje: verjetno še nikoli v dvajsetem stoletju ni obstajal tak prepad med objektivnimi možnostmi socializma na eni in subjektivno nemočjo na drugi strani.

Samo nekaj ilustracij. Politika sile je prišla po vsem svetu v protislovnost, ker je s tako koncentracijo, kot je nuklearna vojna sila, postala nesmiselna, saj vodi do uničenja njenih nosilcev. To pomeni, da politika sile po svoji lastni logiki nujno zahteva prehod v bolj demokratsko, socialistično družbo po vsem svetu.

Drugi primer: na eni strani velikanski napredek proizvajalnih sil in izobrazbe na zapadu ter na drugi kričeče pomanjkanje naprednih subjektov v ZDA, ki bi to možnost pretvorili v bolj humano družbo.

Tretji primer: tudi v ZSSR in v vzhodni Evropi je prišlo do precejšnjega gospodarskega in izobrazbenega napredka, ki vnaša korenite spremembe v socialno strukturo; ZSSR danes ni več nikolajevska dežela. Toda sistem družbenega vodenja v vzhodni Evropi je daleč za temi objektivnimi možnostmi in je močno anahronističen.

Četrty primer: napačno je stališče, da so možnosti za napredek in socializem v nerazvitih deželah obstajale le, dokler so same vodile antikolonialni boj. Tudi po njihovi osvoboditvi obstajajo objektivni pogoji posebnega socialističnega razvoja. V okvirih liberalističnega kapitalizma je nemogoče uresničiti pospešeni gospodarski razvoj, najpomembnejši za te dežele, saj je možen samo v širših družbenih formah, ki vsebujejo možnost socializma. Antikolonialna gibanja so bila sposobna zrušiti kolonializem. Sedaj pa tam skoraj ni nobenega gibanja, ki bi tako uspešno ustvarjalo socialistično obliko gospodarskega razvoja.

Iz tega sledi, da je trenutno v svetu kaj malo političnih sil, ki bi uresničevale sodobne bogate možnosti socializma.

Kako se lahko take sile oblikujejo, je pokazalo izkustvo Čehoslovaške, Vietnama, v precejšnji meri tudi KP Italije in pri nas.

Učinkovite socialistične sile morejo nastati danes samo, če se odločno diferencirajo od vseh sodobnih oblik odtujitve. Sodobna socialistična politična sila se mora distancirati od neokapitalizma, neostalinizma in neokolonializma, pa tudi od njihovih "klasičnih" oblik.

Še danes govorimo večkrat samo o starem kapitalizmu, o starem stalinizmu, o starem kolonializmu - ne da bi proučili tiste nove oblike odtujitve, ki so zrastle iz najnovejših proizvodnih izobrazbenih in družbenih sil. Brez raziskovanja teh novih oblik odtujitve ni moč izdelati ustrezne taktike in strategije sodobnih socialističnih sil.

Spomnimo se samo izkustva Jugoslavije od londonskega pakta prek delitve interesnih sfer 50 : 50 med Churchillom in Stalinom do najnovejših pritiskov neostalinizma in pritiska Atlantskega pakta, od meja Grčije prek manevrov VI. flote in armadnega korpusa v severni Italiji. Vsa ta dejstva otipljivo kažejo, da moremo obstajati kot socialistična sila samo, če se borimo proti vsem tem oblikam odtujitve.

Taka distanca in samostojnost sodobnih razvitih socialističnih sil ne moreta in ne smeta pomeniti njihove izolacije od komunističnih, socialdemokratskih in osvobodilnih gibanj. Ta distanca je samo odločno vztrajanje na svojih življenjsko utemeljenih principih in odtod prehajanje v sodelovanje z vsemi sodobnimi naprednimi gibanji - toda vedno sorazmerno z njihovo naprednostjo.

S takim delovanjem sodobna humanistična-socialistična gibanja v ČSR ali Jugoslaviji ali Italiji morejo biti učinkoviti katalizatorji, ki stoje čvrsto na principih, delujejo pa objektivno in gibčno kot diferenciatorji sodobne družbe. Učinkovita sodobna socialistična sila - kot kaže izkustvo ČSR in drugih omenjenih sil - je samo tista, ki prerašča največje družbene in mednarodne enostranosti. Seveda še nobena od omenjenih sil ni dosegla optimalne uspehe. V iskanju novih oblik in vsebin je bilo pri nas in v ČSR - pa tudi pri posameznih komunistih - precej nejanosti glede večstrankarskega sistema in parlamentarne demokracije, nejasnosti v ocenah sodobnih svetovnih sil, glede samoupravljanja in podobno. Vendar moramo priznati zlasti čehoslovaškemu tovarišem, da so kljub težkim pritiskom uspešno oblikovali take socialistične subjekte. Le-ti so deloma v Čehoslovaški in deloma pri nas uspeli na polarno sintetičen način združiti temeljne strani sodobnega socialističnega gibanja.

Pri tem mislim na praktično dialektično preraščanje že znanih dilem sodobnega socializma. Vemo, da se v sodobnosti nešteto krat zastavlja pratično in teoretično vprašanje: ali je socializem prvenstveno ideja ali praktično gibanje; prvenstveno ekonomski ali moralni sistem; ali je možen samo kot pluralizem ali samo kot

monolitizem; ali je socializem samo spontano gibanje brez institucij ali je samo sistem institucij; ali je pravi socializem prvenstveno kulturna ali oblastniška moč; ali je humanistični socializem družbeno usmerjanje ali spontano gibanje; ali je "absolutna" svoboda brez vsake obveznosti in determinacije ali je determiniranost; ali je socializem samo nekaj nacionalnega ali je samo internacionalen; ali je sodobni socializem absolutna negacija predhodne zgodovine ali ne.

Vse te dileme so v dosedanjih pogojih nastale nujno, so izraz stvarnosti. Pokazale so se pa kot lažne in protisocialistične, kadar so bile razcepljene in absolutizirane. Te enostranosti in razcepe preraščata na dialektični način čehoslovaško in jugoslovansko izkustvo, čeprav le delno in šele s prvimi koraki, z mnogimi slabostmi in ne brez možnosti, da trenutno zopet okrepe stare enostranosti.

Zlasti mislim, da je v pozitivnem smislu pomembno čehoslovaško izkustvo po intervenciji petih držav 21. avgusta 1968. leta. Čehoslovaški odpor neostalinizmu je tako pomembno izkustvo, kakršnega svetovnemu socializmu ni dala še nobena visoko razvita dežela. V Čehoslovaški je kultura s svojimi vrednotami že zmagala neostalinizem, saj je bil tam neoborožen odpor mnogo močnejši kot oborožena sila. Čehoslovaška kultura (pod to kulturo razumem kulturo dela na vseh področjih in kulturo politične organizacije, taktike in discipline) je že pokazala tako nadmoč nad politiko sile, da tega ne bo mogoče nikoli več izbrisati iz zgodovine, četudi bi čehoslovaško socialistično gibanje dobilo še nove udarce in bilo prisiljeno še k nadaljnjim umikom. V Čehoslovaški se je pokazalo, da je kultura lahko istočasno tudi politika, ker se je kultura izoblikovala in nastopila kot politika. Na ta način se porajata politična kultura in kulturna politika. Tako so v ČSR prerasli dilemo: kultura ali politika.

Prerasli so tudi dilemo: ali je socializem sedanjost ali preteklost. Tam je prišla do izraza v sedanjem odporu proti stalinizmu tudi stara čehoslovaška kultura, ki se je začela že z renesanso in s husitizmom in je nikoli ni bilo moč zadušiti. Uspeh sodobnega čehoslovaškega političnega gibanja je tudi v tem, da je absorbiralo to staro kulturo in ni podleglo pozitivnim tradicijam nastalim pred drugo svetovno vojno. Odpor proti neostalinizmu in staremu je v ČSR uresničila predvsem sodobna tvorna moč, kar se je pokazalo zlasti po 21. avgustu, saj je čehoslovaško politično gibanje začela takrat vse bolj zgubljati iluzije o uspešnosti starih političnih strank in predvojnih političnih oblik in vse bolj nastopati kot nova ustvarjalna sila.

V Čehoslovaški in tudi pri nas smo delno prerasli antiteze: pluralizem ali monolitizem. Naj se zahvalim tovarišu Kalivodi in Kusýju, ker sta tako jasno pokazala, da se je pri njih dilema ali večstrankarski ali enostrankarski sistem pokazala za povsem lažno. Tako v ČSR kot pri nas (z našimi nastopi študentov, prosvetnih delavcev) nastaja nov, višji pluralizem, ki nikakor ni strankarski, ampak je pluralizem družbeno-ustvarjalnih subjektov in tak pluralizem vodi k večji enotnosti naroda, k demokratskemu monolitizmu. Tako so kot družbeno-ustvarjalni subjekti v ČSR nastopili zlasti po 21. avgustu delavski razred, intelektualci in študenti. Ti subjekti so prav v najbolj kritičnem trenutku, takoj po intervenciji, brez posredništva strank ustvarili nov celovit nacionalni subjekt, saj je Čehoslovaška v tem trenutku celo brez najožjega partijskega in državnega vodstva delovala kot en moč. Dialog med temi subjekti je bil in bo včasih tudi trd, med njimi ne more priti do nesporazumov, vendar prav v takem trdem dialogu izraža socialistični nacionalni subjekt.

Čehoslovaška je tudi dosti uspešnejše kot Madžarska v 1956. letu odgovorila na vprašanje ali je socializem in napredek samo ideja in program ali samo gibanje iz dneva v dan, brez vsakih ciljev. Antistalinistično gibanje v Čehoslovaški je bilo prav zato uspešno, ker je že pred januarjem začelo postopno izdelovati svoj program na osnovi svojega akcijskega izkustva in ga kasneje tako jasno oblikovala v t.i. marčevskem akcijskem programu KPČ. Prav primer Čehoslovaške je pokazal, da sta komunistična in delavska stranka lahko koristni le, če v taki meri izgubita vse rekvizite oblastništva, kot ji je v ČSR po januarju 1968 in če stranka predstavlja le idejno-politično vodstvo, ki združuje vse idejno in moralno najaktivnejše ljudi nacije. Prav zato, ker je Čehoslovaška imela že pred 21. avgustom tak jasen, nedogmatičen, neapologetski, na lastnem izkustvu zasnovan, obenem pa vendar v bodočnost obrnjen program - je njen narod jasno vedel, kaj in kako naj dela tudi po 21. avgustu, ko je trenutno sicer bil brez politične "glave", a ne brez ideje, projekta. Prav takega idejnega vodstva gibanja v Madžarski niso imela in so zato morala ostati veliko bolj brez učinka kot gibanje v ČSR.

Dogodki v Čehoslovaški so pokazali tudi, da je najuspešnejše tako revolucionarno vodstvo, ki je iniciator in iniciirano. Tako je pojanuarsko vodstvo KPČ prezentiralo ustrezne vodeče ideje narodu; narod je na organiziran način pritiskal na vodstvo, da je šlo vse naprej. Tak skoraj idealen odnos je bil takrat vzpostavljen tudi med vodstvom KPČ in članstvom te organizacije.

Vsa navajanja tovariša Kalivode in drugih tovarišev iz ČSR odkrivajo tudi lažnost dileme: ali je socializem samo institucija ali samo stihijsko in spotano gibanje. Saj je jugoslovansko in čehoslovaško izkustvo, posebno pa naše študentsko gibanje, pokazalo, da so včasih nujna tudi izven-institucionalna gibanja, ki tudi lahko včasih dajo vzgona socializmu. Mislim, da je po uvajanju samoupravljanja v Jugoslaviji eden od najpomembnejših političnih dogodkov študentsko gibanje v letu 1968, zlasti v obliki in z vsebino, kakršno je dobilo v Beogradu. Vendar pa so skušnje v ČSR in našem študentskem gibanju pokazale, da se mora tudi vse novo in izveninstitucionalno na nek način oblikovati, organizirati, institucionalizirati, če hoče doseči čim večjo napredno učinkovitost. Slišali smo že, da so strokovna društva v ČSR postala učinkovita šele takrat, ko so dobro koordinirala svoje delovanje.

Zato mislim, da je lažna tudi dilema: ali nova ali stara levica. Nova levica, zlasti v zapadni Evropi ima gotovo pozitivne vsebine. V kolikor pa želi biti absolutno izven institucij in "stare" levice, je to dokaz, da je v svojih deželah deloma iztisnjena izven institucij, ker so preveč konzervativne in čvrste, deloma pa še niso izdelale novih konceptov, ki bi združili vse sile levice. V ČSR in pri nas smo to deloma prerasli, saj se nam nova gibanja bolj neposredno vlivajo v napredni tok.

Mislim, da so v ČSR in smo deloma tudi pri nas premagali v najboljših trenutkih absolutno dilemo: svoboda ali determiniranost-zakonitost. V obeh primerih so se pojavili že zares svobodnoustvarjalni družbeni subjekti, ki pa so prav kot taki oblikovali obče nacionalno socialistično disciplino, kakršna je seveda le izraz objektivnih, splošnejših zakonitosti in projektov. Brez take moralne socialistične discipline neostalinizem v Čehoslovaški ne bi doživel takega poraza; kadar pa pri nas ali drugje take discipline ni bilo, tudi ni bilo uspešne akcije naprednih sil.

Naš in čehoslovaški primer je odkril tudi neutemeljenost absolutne dileme: socializem kot ekonomija nasproti socializmu kot morali, saj se je v obeh primerih pokazalo, da je socializem možen samo kot celota teh dveh komponent, da je nemogoče

uspešno gospodarjenje brez nove socialistične morale in nova morala brez novega gospodarskega sistema.

Filozofija je lahko eden od mnogih nujnih subjektov širšega naprednega gibanja v nacionalnih in mednarodnih okvirih. Naša diskusija je prinesla na dan tudi nauk, ki smo se ga v jugoslovanski filozofiji vse preveč počasi in nedosledno učili. Nujno je mnogo bolj temeljito in samostojno oblikovanje antropoloških in drugih filozofskih pojmov. Le tedaj se bo filozofija pojavila v družbenem prostoru ne kot nekakšna nova stranka, ampak kot poseben družbeni dejavnik. Kako zelo nujno je naše samostojno razvijanje filozofskih pojmov, kaže dejstvo, da je evropska filozofija - ne glede na svoje velike zgodovinske pridobitve - še danes podrejena družbenim in miselnim enostranostim in odtujitvam.

Zaradi svoje posebne politične in miselne situacije smo prisiljeni hoditi po samostojni filozofski poti. Bilo bi nesmiselno, če bi se absolutno zapirali pred fenomenologizmom, eksistencializmom, neokantovstvom in neopozitivizmom. Vendar naša misel ne more biti plodna, če je eklektika teh smeri, ampak le, če je njih ustvarjalna kritika z lastnih temeljnih izhodišč. Na primer, heideggerjevsko in husserlovsko stališče, ki absolutno razlikuje filozofijo in znanost ter proglašata filozofijo za absolutno apriorno pred ostalimi znanostmi, je tako prazno in megleno, da nikoli ne more dosledno voditi od občega do posebnega in posameznega, od filozofskega stališča do posebnih znanosti in konkretne politike.

DR. MILADIN ŽIVOTIČ:

Včeraj je bilo povedano, da če trdimo, da v Sovjetski zvezi danes ni socializma, da smo tedaj na nezgodovinski poziciji, da ne priznavamo razvoja in rezultatov, ki jih je dosegla Sovjetska zveza od Oktobrske revolucije do danes. Razvoja ni možno zanikati, a prav tako ni možno negirati, da razvoj poteka v okviru nasprotij, ki so značilna za vsako meščansko družbo. Povedano je bilo, da je socializem proces in da Marx socializma nikoli ni pojmoval kot določen družbeni in politični sistem. Osnovni smisel procesa je v nekakšnem kopernikovskem obratu v odnosu do posameznika in do družbe, v obratu, v katerem se posameznikova družbenost ne meri po sistemu norm in po pravilih vedenja, nastalih v okviru političnih in drugih institucij nad njim, ki odredajo okvir njegove svobode in obliko vedenja. V socializmu se smisel celote gradi in določa z aktivnostjo tega posameznika, ki ima za seboj le domneve pretekle zgodovine, nima pa več nobene fiksirane avtoritarne družbene norme, kot osnove za svobodo. Prav v tem obratu je smisel procesa, ki ga poimenujemo izgradnja socializma in če takega procesa ni, ni niti socializma.

To kar karakterizira družbene procese v Sovjetski zvezi po Oktobrski revoluciji, je težnja po obnovitvi nove oblike avtoritarne kontrole družbene skupnosti nad posameznikom. Posameznikova družbenost pa se zopet meri z njemu odtujeno družbeno splošnostjo. Ta proces je privedel do pojava družbe, v kateri obstaja vladavina politične birokracije, tehnokracije in vojaške birokracije s pridušenimi, a nenehnimi spopadi med

vojaško in politično birokracijo. Sovjetska družba združuje v sebi nerešen osnovni spopad v meščanski družbi - spopad posameznika in njegove svobode ter avtoritarne družbene celote.

Včeraj je prav tako bilo govora o tem, če lahko to, kar je danes v Sovjetski zvezi poimenujemo neostalinizem ali samo stalinizem. Mislim, da je treba sedanjo situacijo poimenovati neostalinizem, ker se v njej pojavlja vrsta novih elementov v družbenih procesih in družbeni zavesti. Osnovni element je težnja, da tehnološka racionalnost zamenja voluntarizem karizmatične oblasti. To je možno zelo lepo opazovati v okviru tega, kar se danes dogaja s filozofijo v Sovjetski zvezi. Stanje v filozofiji Sovjetske zveze je samo odsev tistega, kar se dogaja v tej deželi po XX. kongresu v družbenem bitju te države.

Omenili so včeraj, da ta tehnokratsko-etatična družba nima svoje ideologije. Jaz mislim, da ima svojo ideologijo, da jo prav zdaj gradi. Mislim, da naša osnovna naloga, da pričnemo neposreden kritičen dialog s filozofijo Sovjetske zveze. Kolikor mi je znano, izhaja tam s področja filozofije prek šeststo knjig letno. V okviru te filozofije se danes spopadeta stara stalinistična garda in nova generacija. Slednja usmerja filozofijo vedno bolj v operacionalizem in funkcionalizem, bojuje se proti teoriji, ki je za vsako ceno opravičevala voluntarizem birokracije, proti teoriji, ki je imela sektaško-demagoški odnos do rezultatov sodobne znanosti. Ne dogaja se več, da homo politicus vsiljuje svoj voluntarizem kot vrhovno arbitražo pri reševanju vseh, celo izrazito znanstvenih problemov. Spominjate se, da so nekoč zahtevali od Centralnega komiteja, naj rešuje tudi probleme v genetiki. Danes politiki zahtevajo od filozofov, naj pomagajo ustvariti čim bolj učinkovito metodologijo obstoječe politične prakse, da bi se tako izrabili rezultati znanosti, do katerih so prišli v Zahodni Evropi. Težko je v tej novi teoriji najti besedo, kot je "buržoazna znanost" in podobno. Rezultate znanosti je treba uporabiti tako, da bi se ustvarila tehnološko učinkovita politična praksa za vodenje ljudi.

In kako se tu razpravlja o humanizmu? Celotna problematika socialističnega humanizma se reducira na težnjo izoblikovati sistem avtoritativne moralnosti, sistem moralnih norm, vrlin in dolžnosti, ki ima za cilj kar se da funkcionalno vključiti vedenje posameznika v okvir dane celote.

Potemtakem, osnovna karakteristika sodobne sovjetske ideologije je nekak tehnokratsko-scientistični odnos do znanosti, sprejemanja znanosti ne le kot sredstva in orodja za humanizacijo, ampak kot edine možne oblike spoznanja resničnosti. V tem smislu se sodobni operacionalizem v sovjetski filozofiji približuje osnovnim epistemološkim stališčem sodobnega pozitivizma Zahodne Evrope.

Druga osnovna karakteristika se očitno kaže v tem, da se problemi humanizma reducirajo samo na oblikovanje moralnega bitja v okviru obstoječe avtoritarne družbene celote. Zahteva se podružbljanje posameznika v pogojih, ki odtujujejo centre družbene moči in njihovo kontrolo. Na ta način prihajata tehnokratizem in moralizem v dualistično enotnost, kar je značilnost vsake meščanske ideologije. Najbolj karakteristična oblika, v kateri se kaže nov tehnokratski duh v teoretskem mišljenju Sovjetske zveze, so manifesti Zaharova o intelektualni svobodi in mirni koeksistenci ter program, ki skuša kar najbolj ublažiti ideološke razlike med Vzhodom in Zahodom, medtem ko pomenita znanost in tehnika vsemogočno sredstvo za reševanje vseh konfliktnih situacij v sodobnem svetu.

Proti takšnemu tehnokratizmu pogosto nastopi stara stalinistična garda s parolo o boju proti deideologizaciji filozofije. Toda ona ne more ponuditi nič novega. Ponavlja

star program o brezobzirnem služenju vrhu politične birokracije, kot edini obliki partijstva in idejne angažiranosti. Stari in novi soglašajo v filozofiji samo pri reševanju vprašanje o usodi posameznika. Eni in drugi hočejo samo moralistični sistem norm, ki naj kot "načelo upravljanja" ustvari množični konformizem. Takšen konformizem je tudi ustvarjalen. Prav ta dualistična koeksistenca moralizma in tehnokratizma je pripeljala do množičnega konformizma, kateremu se lahko upro samo izjemni heroji, kot ti, ki so na Rdečem trgu glasno protestirali proti okupaciji Češkoslovaške. Ta koeksistenca tehnokratskega duha in moralizma je osnova, na kateri se gradi ideologija sodobne birokratske družbe v SZ. Ta, nova ideologija na svojevrsten način izraža tisto, kar se je zgodilo z delavskim razredom v SZ. Ta razred je prenehal biti subjekt družbenega gibanja in v njegovem imenu zdaj izstopa samo birokratsko-tehnokratsko-vojna elita.

Zato pa je za nas pomembno, da več ne govorimo o krizi socializma, temveč da doumemo, da se socializem tako niti ni gradil. Ker Marx pravi, da ko socializem neposredno postavi svoje osnovne cilje, tedaj dejansko odvrže politični plašč, t. j. on ne gradi politične družbe, temveč vodi k ukinjanju vseh posredovanih političnih odnosov, vodi k izgradnji samoupravne družbe. O socializmu ne moremo govoriti, če ne obstaja proces, v katerem se gradi samoupravna družba.

DR. RUDI SUPEK:

Nekoliko bi spregovoril o sedanji diferenciaciji delavskega gibanja v Evropi v odnosu do čehoslovaških dogodkov. Torej, zavestno bom obravnaval stališče evropskega delavskega gibanja, ker menim, da čehoslovaški dogodki predstavljajo odločilno etapo v diferenciaciji tega gibanja. Vprašanje je, kakšen je smisel diferenciacije? Če rečem diferenciacija gibanja, tedaj menim da to zadeva vse države - socialistične in nesocialistične.

Mislím, da je pri definiranju socializma možno to diferenciacijo, v glavnih potezah, definirati kot diferenciacijo približno dveh tipov ali dveh smeri, dveh tendenc v pojmovanju in definiranju socializma. En tip bi imenoval etatistični socializem, drugega pa samoupravni, čeprav se zdaj uporabljata tudi pojma demokratični in humanistični socializem. Mislím pa, da je samoupravni socializem teoretično ustrežnejši in da boljše definira dileme, kadar se po eni strani obravnava etatizem, po drugi strani pa samoupravni socializem. Takoj pa moram povedati, da etatističnega socializma ne enačim s stalinizmom, ker bo slednji ostal kot dilema tudi potem, ko se o Stalinu, verjetno, sploh ne bo več govorilo.

Gre za določene tendence, ki se kažejo v razvojnih strukturalnih spremembah moderne in to prav razvite družbe. Stalinizem se navadno razlaga kot sistem, ki je zrasel na tleh zaostalih dežel in ga je, verjetno, tako najlažje definirati. Toda etatistični socializem se bo kot dilema pojavljal tudi v najrazvitejših državah.

Rad bi samo opozoril, da se zdaj veliko govori o neostalinizmu v odnosu do stalinizma. Mislím, da je razlikovanje med neostalinizmom in stalinizmom do neke mere upravičeno zato, ker sovjetski teoretiki lahko trde, da je prišlo do določenega socialnega,

ekonomskega, političnega, znanstvenega razvoja in da le do ideološkega, žal, ni prišlo. Ta razvoj bi, na kratko, definiral kot razvoj iz karizmatične organizacije oblasti v tehnokratsko organizacijo oblasti. Menim, da je tehnokracija kot ideologija, ki se ukvarja s funkcioniranjem velikih sistemov, morda bolj nevarna za socializem kot stalinizem v svoji tradicionalni, ideološki obliki, ki se demagoško ravna po nekakih socialističnih idealih enakosti. Prav zato, ker se tehnokratski sistemi sklicujejo na tehnično - znanstveno revolucijo in nastopajo v imenu napredka (ustvariti si mitologijo o Sputniku), se pri preoblikovanju družbe oslanjajo na realno silo, a to je, na tehnično in znanstveno revolucijo. Ta, kot progresivno, vsiljuje neko obliko družbe, ki ustreza strogo centralistični oblasti, s centraliziranimi centri pa izključuje vsakršno obliko direktne demokracije. Tega modela ne bi pojasnjeval, ker je zelo znan; ima svoj aspekt na ekonomski ravni kot centralistično planiranje, ima svojo politično superstrukturo in princip centralizacije funkcij demagoško brani kot "demokratični centralizem".

Za demokratičnim centralizmom se skriva, pravzaprav, centralistično vodenje v velikih sistemih, ki imajo svojo logiko, tehnično in militaristično - militaristični faktor je danes tisti, ki določa tehnokratske strukture; tega ne smemo pozabiti ta faktor je veliko bolj ciničen, kot je bil v svoji klasični obliki stalinizem, ker ne išče nikakršnega "ideološkega opravičila". To je gola logika funkcioniranja centrov moči in uporaba principov splošne organizacije. Ideološko se tudi etatistični socializem lahko sklicuje na stalinistični pozitivizem, ker sta pozitivizem in ideologija velikih sistemov (a to je marksizem v sovjetski verziji) tak marksizem, ki negira dve bistveni antropološki kategoriji: človeško skupnost in človekovo osebnost.

Pojem asociacije svobodnih ljudi zanje ne velja. Zanje obstajajo t.im. "brezrazredni sistemi". Zato so oni že v socializmu, čeprav je možno popolno suženjstvo človekove osebnosti tudi v brezrazredni družbi. Torej, v tehnokratsko - etatističnem smislu je brezrazredna družba možna v neki, na videz, brezrazredni situaciji, kjer je popolna egalizacija, z izjemo ene vladajoče plasti, ki nato postaja morda "nov razred", "nova plast" ali "nova kasta" in drži v svojih rokah vse centre moči. Toda takšna družba zamolčuje nosilce oblasti in se zato lahko sklicuje na uravnalovko.

Sovjetski pozitivistični marksizem je osnova za socialistični etatizem. Vemo, kakšne so njegove lastnosti, ker smo v "Praksisu" obračunali z njim najenergičnejše in filozofsko temeljito, ker smo afirmirali avtentični marksizem in avtentično Marxovo misel o kontinuirani osvoboditvi človeka kot osebnosti in kot družbenega bitja.

Doslej stalinistični pozitivizem v SZ ni doživel nikakršne globlje transformacije, temveč je ideološki ščit za tehnokratsko organizacijo. To pravzaprav kaže, da marksizem ne more pojasniti bitne strukture moči, ne da bi pri tem prodril v dejansko kritiko družbenih procesov. Tudi to je razlog, da v sovjetski filozofiji sploh ni prišlo do destalinizacije. Zato se moramo boriti proti temu, kar poimenujemo stalinizem ali neostalinizem predvsem tako, da demisticiramo vlogo tega "marksizma", torej z ideološkimi sredstvi. Ideologija kot vračanje k avtentični Marxovi misli dobiva danes v delavskem gibanju izreden pomen. Odločilen pomen dobiva zato, da bi omajala moralno in idejno podlago etatističnega socializma in da bi dala argumente progresivnim silam, ki delujejo v teh sistemih. To pomeni, da je dolžnost zlasti filozofov in sociologov, da obračunajo z mistično vlogo tega "marksizma".

Zdaj bi poudaril le, zakaj je samoupravni socializem važen in pomemben za delavsko gibanje v razvitih državah. Predvsem zato, ker je ekonomski, industrijski,

tehnični in znanstveni razvoj usmerjen v centralizacijo družbenih funkcij in družbene moči in to pomeni splošno smer razvoja. Ta smer pelje v vse večjo podrejenost osebnosti in vseh družbenih plasti, razen oblastvenih centrov. To je aspekt manipuliranja z ljudmi in z množicami in je postal popularen zlasti po zaslugi študentskih gibanj, ki so se zoperstavili manipuliranju s človekom. Zaradi centralizacije funkcij ima zatiranje človeka tri bistvene aspekte: prvi je *položaj človeka v proizvodnih funkcijah*. Tu so kompleksna vprašanja, s katerimi se danes ukvarjata industrijska sociologija in industrijska psihologija; zlasti se ukvarjata s problemi humanizacije dela, zaradi človekovega podrejanja tehnološkemu procesu, delitvi dela itd., kar je že znano. Drugi aspekt, razumljivo, je *birokratizem, birokracija* torej, monopolizem sil, ki zadeva vse organizacije, od mednarodnih do sindikalnih. Tu se pojavlja problem t.i. direktne demokratizacije in reprezentativne demokracije v najširšem smislu. Tretji aspekt je *aspekt idejnega in kulturnega manipuliranja z ljudmi* zaradi razvoja številnih komunikacijskih sredstev, ki dejansko niso pod družbeno kontrolo.

Zato se danes zahteva po demokratizaciji, kot najširši ljudski zahtevi po svobodi, osredotoča na ta tri področja in se usmeja v samoupravni socializem. V proizvodnji prihaja zaradi avtomatizacije do nove integracije tehničnih kadrov, tehnične inteligence in najrazvitejših slojev delavskega razreda, ker se izgublajo klasične razlike med proletariatom, zlasti nekvalificiranim in slojem, ki so ga nekoč poimenovali "delavska buržoazija". Struktura delavskega razreda se spreminja, ker se razredni spopad ne dogaja toliko znotraj podjetja, temveč v imenu podjetja proti tistim, ki podjetje kontrolirajo, naj si bo to kapitalist, banka, država, itd. Tako je v kapitalizmu kakor tudi v socializmu. Zato nastaja t.i. "sindikalizem podjetja", katerega so posebno dobro formulirali Vittorio Foa, Bruno Trentin, nato Serge Mallet itd. V industrijsko visoko razvitih družbah je "sindikalizem podjetja" podlaga razrednega boja. Ta sindikalizem se usmerja v samoupravne zahteve, ki so se spontano pojavile v Franciji kot odraz človekovega položaja v sodobni proizvodnji. To je, torej, aspekt, ki kaže pomen in ideje samoupravnega socializma.

Drugi aspekt je tisti, ki se dogaja na področju decentralizacije družbenih sil, torej kot boj proti birokratizmu in etatizmu v vseh političnih oblikah. Tu se danes kaže izvenparlamentarna opozicija kot kritika sterilnosti klasične reprezentativne parlamentarne demokracije in kot direktna demokracija, kontrola družbene moči nad centri moči, torej ne po parlamentarni poti, temveč z direktno udeležbo in odločanjem, to se pravi v imenu samoupravnosti. Zato pod političnim pluralizmom ne razumemo večpratijskega sistema, ker je - kar dobro vemo - lahko birokratski. Politični pluralizem je za nas direktna kontrola različnih centrov moči. Toda - po mojem mnenju - problem odnosa med klasično reprezentativno demokracijo in samoupravno družbo še vedno ni rešen in je to za enkrat odprt problem. Verjetno je, da se bo na prehodni stopnji socializma pojavljala neka oblika dualistične oblasti, to je kombinacija reprezentativne parlamentarne demokracije in direktne demokracije, kot je zdaj v Jugoslaviji, ki bo imel različne, specifične oblike v posameznih državah. No, to bo vedno nek dualizem principov med reprezentativno in direktno demokracijo.

Tretje področje, ki se mi zdi zelo pomembno, je področje kulture in področje družbene zavesti. Zakaj? Danes v ekspanziji terciarne dejavnosti, propadajo pa primarne in sekundarne, t.j. kmetje in tradicionalno delavstvo. V polni ekspanziji je delavski razred v novi obliki; tu mislim na integracijo manualnih in intelektualnih dejavnosti kot

najemniških odnosov, kot tehnične intelektualne dejavnosti v delavskih situacijah in celo tudi izrazito intelektualne dejavnosti, kot najemniške dejavnosti. A to je splošna smer razvoja sodobne družbe. Družbena dejavnost kot izobraževanje, prosveta, znanost, intelektualne storitve in celotno področje rekreacije postajajo v sodobni družbi vse pomembnejši. Zato se v ZDA porabi polovica proračuna za hrano, druga polovica pa za rekreacijo, kulturo itd.

Potemtakem, kapitalizem je področje kulture dojel kot bitno področje za manipuliranje z ljudmi. In to kot razvijanje vseh novih in novih potreb, a vendar gre zadovoljevanje potreb mimo osvoboditve človeka kot samostojnega subjekta in mimo njegovega človeškega dostojanstva. Opraviti imamo s hedonizmom na najnižji stopnji. Človeku odvzema svobodo, ker ne odloča niti o svojih potrebah niti o organizaciji kulture, a kljub temu doživlja številna občutja, ugodnosti itd. To je hedonističnost "potrošniške družbe" ali "množične kulture". To, da nastopa v imenu dobrega življenja, demoralizira množice. Glavni zaveznik vladajočega razreda je geslo "dobro življenje" in "vse boljše življenje". Ta hedonizem je glavni zaveznik etatistično-tehnokratskih in birokratskih struktur. Tej ideologiji "boljšega življenja" je treba postaviti nasproti ideologijo *osnovne človekove svobode kot polno odgovornega bitja*, ki sam odloča o svojih življenjskih in družbenih zadevah. Zato smo znova prišli v nekakšno hegeljansko, to pomeni revolucionarno situacijo, ker postaja kategorija svobode osnovna kategorija vpliva na ljudi. Definirati je treba kot popolno človekovo odgovornost, da odloča o lastnem življenju in o svojih potrebah v kulturni organizaciji življenja.

Tukaj se zopet pojavlja ideja samoupravljanja. Videli smo nemške študente, kako razbijajo Springerjevo tiskarno, čeprav še nimajo nikakršne jasne predstave o samoupravnem socializmu. Videli smo nameščence pariške televizije, kako prevzemajo televizijo v svoje roke in uvajajo ljudske programe. Torej, vidimo oblike družbenega upravljanja in samoupravljanja - kar je zopet poseben problem, o katerem bo treba razpravljati. V vsakem primeru družba mora biti subjekt na področju kulture.

Področje kulture postaja torej vse pomembnejše in prav zato postaja tudi vloga idej, ideologije in idejnega delovanja vse važnejša.

Zakaj postaja faktor idejnega delovanja še pomembnejši? Pomemben postaja tudi zaradi razloga, na katerem zlasti insistirajo italijanski komunisti. Namreč, mi ne moremo začeti revolucije z vojno v Evropi, ampak moramo ustvariti revolucijo z mimo koeksistenco. Področje kulture je važno zaradi dveh razlogov: začenja dominirati nad človekovimi potrebami in življenjem; človek se, za razliko od potrebe po kruhu, vse bolj usmerja v kulturne potrebe. Prihaja navskriž s hedonističnim kulturnim manipuliranjem s človekovimi potrebami. Idejni faktor nas pelje v neko hegeljansko situacijo, ker je pojem svobode postal, pri progresivnih silah človeštva, osnovni pojem za sodobno definicijo delavskega agibanja. Socializem pogosto nastopa z neko hedonistično teorijo o vse boljšem življenju, o vse večjem zadovoljevanju ljudskih potreb, v pogojih, ko upada ljudska svoboda in je vse večje podrejanje. A to je glavna ideologija prav etatistično tehnokratskega socializma. Zato ima ideja svobode revolucionarni značaj ne samo za socialistične države, ampak zlasti za visoko razvite kapitalistične države, ki imajo podobno tehnokratsko - etatistično strukturo.

Zato bi želel poudariti samo pomen idejnega faktorja, a to pomeni, marksističnega delovanja v smislu moderne koncepcije človekove svobode, konkretno aplicirane v sodobnih družbenih situacijah v socializmu in v razvitem kapitalizmu.

Torej, zaradi zelo zapletenih pogojev je možno o tem veliko govoriti na področju kulture, toda jaz sem hotel poudariti nek drug moment, ki se mi zdi zelo pomemben. To je *problem socialistične revolucije v pogojih mirne koeksistence med državami*, tisto pri čemer zlasti insistirajo italijanski in mnogi zahodnoevropski komunisti. Tu je razlog, zakaj se zahodni komunisti ne morejo strinjati s politiko blokov, tudi z okupacijo Čehoslovaške ne. Ona pomeni, poleg vseh drugih stvari, negacijo možnosti revolucije v evropskih državah. Ker je treba ustvarjati revolucijo v mirnih pogojih, a ne v vojaških, torej ne z osvajanjem, invazijo ali okupacijo, je treba mobilizirati vse idejne faktorje, vse faktorje družbenega nezadovoljstva in protesta. To je strategija, ki je zelo široka. Sovjetski teoretiki, z njimi Ulbricht in drugi, ne priznavajo, da je leninistična strategija v evropskem delavskem gibanju zastarela. Gre za strategijo v socialno - ekonomsko zaostalih državah. Razvite države potrebujejo veliko bolj izdelano strategijo, bolj kompleksno strategijo, ki bo temeljila na novi situaciji. Leninova strategija je ustrezala svojemu času. Nova strategija zahteva, to hočem poudariti, veliko večjo vlogo idejnega faktorja, t. j. mobilizacijo vseh potencialnih revolucionarnih sil v družbi.

Mi mislimo, da prav ta težnja po antietatističnem in antitehnokratnem socializmu prispeva k novi strategiji, novemu gibanju. Toda enaki procesi, ki veljajo za delavsko gibanje v zahodnih državah, veljajo tudi za socialistične države. Zato sem nasprotnik vsakršnega socialističnega partikularizma, ker je tudi to nekakšna mistifikacija. Problemi so isti, partikularizem obstaja samo kot specifičnost pri reševanju problemov, vendar so problemi skupni, splošni, a Ulbrichtovo stališče, da je socialistični blok nekaj čisto drugega, je nevzdržen. Gomulka je rekel italijanskim in francoskim komunistom: "Ne prihajajte k nam z vašimi problemi. Mi imamo ene, vi imate druge!". To je mistifikacija, to ni resnica. Problemi so skupni za socialistične države in za delavsko gibanje na zahodu - seveda govorim zdaj o evropski situaciji; drugače je v Afriki, Aziji, Južni Ameriki. Evropska situacija ima skupne probleme na Vzhodu in Zahodu in se skušajo manifestirati v takšnih stališčih.

Po vsem lahko zaključim, da so sedanji marksisti, filozofi in sociologi posebno odgovorni, da bodo problemi teoretično obdelani. Zato se strinjam s predlogom Kalivoda, da bi bil zaželen nek časopis ali revija s to tematiko.

DR. RUDI SUPEK: *

Govoril sem s stališča sociologa in ne s stališča filozofa, a sociologija verjetno čuti potrebo po nekaterih distinkcijah, ki filozofom niso potrebne. Takoj bi povedal, da sem, ko sem govoril o kulturi, rekel, da imam v mislih terciarne dejavnosti, a v teh filozofih številčno najmanj sodelujejo. Sodelujejo različni ljudje, ki konsumirajo kulturne dobrine in vsi ti ljudje imajo do teh kulturnih dobrin nek odnos. Večina v pretežni meri sploh ni marksistično motivirano, ampak z različnimi ideologijami. Tu morajo marksisti razviti idejno kritiko. Hotel sem povedati, da vsebuje to področje toliko elementov, ugodnih za

* Končna replika. Zato je še enkrat navedeno ime istega avtorja.

upor, da bi moralo postati to področje v revoluciji takorekoč, glavni zaveznik proletariata, kot so bili kmetje v Leninovi strategiji. Tudi tu govorim kot sociolog na podlagi konkretne analize tistega, kar se je zgodilo v zvezi s tem od Lenina do danes.

Druga stvar. Ko sem govoril o tendencah v delavskem gibanju, ki gredo po eni strani v smeri tehnokratsko-etatističnega socializma, po drugi strani pa v smeri samoupravnega socializma, sem prav tako govoril kot sociolog in imel pri tem v mislih delavsko gibanje. Točno sem dejal, da so to tendence v delavskem gibanju, nisem pa govoril o marksistični interpretaciji, kaj je eno in kaj drugo, ker je to zelo velik kompleks problemov. To potemtakem pomeni, da se v delavskem gibanju naznanjajo takšne tendence in da jih moramo videti. Ne samo to. Na primer, najradikalnejši predstavniki samoupravnega socializma v naši državi zastopajo nekatere tipično tehnokratske koncepcije. Ne bom jih imenoval. Poznam jih in jih lahko analiziram in citiram. Potemtakem, nekateri politiki lahko istočasno zastopajo dve diametralno nasprotni tendenci v načinu mišljenja. To je zato, kjer so reči veliko bolj komplicirane, kot si lahko mislimo in ker ne moremo vse zreducirati na besede, kot so socializem, stalinizem, identično bistvo itd. Zelo veliko je pojavov, ki bodo, po mojem mnenju, še dolgo trajali v delavskem gibanju, zato sem dejal, da bomo stalinizem morda že pozabili, ko bodo te tendence, verjetno, še obstajale.

V vsakem primeru sem govoril o kompleksnosti teh pojavov zato, ker sem hotel poudariti kompleksnost, ne bistvo, čistost marksistične interpretacije in kritike. To sem hotel iz dveh razlogov. V prvi vrsti zato, ker je naša evropska resničnost zares zelo komplicirana; drugič zato, ker moramo na osnovi te, zelo komplicirane situacije, izdelati dosti kompleksnejšo strategijo, kot je bila Leninova. Na tem instistiram.

In zakaj je, po mojem mnenju, težko priti do takšne kompleksne strategije? Delavskemu gibanju se, po mojem mnenju, še ni posrečilo ustvariti koherentne teorije, ki bo mobilizirala vse sile. Obstaja velika zmeda in veliko nerazčiščenih pojavov v delavskem gibanju. To je zdaj v zvezi s čehoslovaškimi dogodki postalo pomembno. Nekateri pojavi, nekatere koncepcije in nekatere institucije so dozorele do takšne mere, da stalinizma ljudje več ne akceptirajo. Če bi prišlo do okupacije Čehoslovaške pred desetimi leti, to ne bi izzvalo v delavskem gibanju tako odločnega zavračanja kot danes. To pomeni, da so mnoge stvari dozorele. Toda, kako so dozorele in kaj vse se je tu dogajalo, menim, da še ni vse koherentno povedano do konca. Strinjam se s Kalivodo, da nam je potreben (on ima gotovo v mislih v prvi vrsti časopis) velik teoretski napor, da se, na podlagi že na novo dozorele dejanske zavesti v delavskem gibanju, ustvari koherentna vizija o tem, kaj bi, pravzaprav, moral biti socializem. Tudi tu se popolnoma strinjam z najbolj radikalnimi kritikami, kakršne zastopa tudi Kangrga, ker je jasno, da bi moralo biti razčiščevanje, čim bolj radikalno. Toda le-to, ker govorim kot sociolog, bo moralo maksimalno upoštevati konkretne situacije.

Zaradi časovne omejitve, ki jo imamo, se bom potrudil govoriti v obliki tez. Ker ne morem govoriti bolj koncizno, kot je možno, mi oprostite, če bom nekoliko daljši.

Mislím, a upam, da so enakega mnenja vsi moji čehoslovaški kolegi, da nas je diskusija, ki smo jo tukaj imeli, zelo obogatila. Osebno smo se prepričali, kako poglobljeno obravnavajo problematiko avtentičnega marksizma jugoslovanski tovariši, a mislim, da so se lahko tudi oni prepričali, koliko si po svojih močeh, mi prizadevamo. Mislim, da se v bistvu ujemamo in da so vsa nasprotja ali razlike, ki se kažejo, samo nasprotja, ki jih je nekoč Mao Ce Tung poimenoval "protislovnosti znotraj naroda". Preprosto povedano - vsi imamo podobno usodo.

Zdi se, da so se tukaj izkristalizirali trije osnovni problemi. Skušal bom, zelo na kratko, spregovoriti nekoliko o njih.

Prvi problem je razlaganje zgodovinske dialektike marksizma. Mnenja sem, da sta marksizem in stalinizem dve popolnoma različni stvari in da o stalinizmu ni možno govoriti kot o nekakšni deformaciji marksizma, ki vsebuje marksistične elemente. Hkrati mislim, da marksizma in socializma ni možno enačiti. Zato se pridružujem tovarišu Koraču, ki je opozoril, da se razvija marksizem kot sestavni del socialističnega gibanja in da so pred Marxom in marksizmom obstajale predmarksistične oblike socializma, ki jih navadno poimenujemo "utopični socializmi". Pri vsem tem nam samim ni jasno, v kolikšni meri so nekateri utopični elementi še danes prisotni v samem marksizmu.

To bi želel ilustrirati z enim problemom. Namreč, socializem pred Marxom ne obstaja samo teoretično, ampak tudi dejansko. Vse bolj je očitno, da je praktično socialistično gibanje eno osnovnih gibal buržoazne revolucije in da v procese te revolucije igra nenavadno pomembno vlogo. Tudi marksizem igra v revoluciji 1848. leta vlogo predmarksističnega socializma s tem, kar so tudi skupne osnovne iluzije celotne predmarksističnega socializma, namreč, da se ta revolucija lahko spremeni v socialistično. To je osnovna iluzija celotnega predmarksističnega socializma, ki ima pomembno vlogo v buržoaznih revolucijah. V tem stadiju je bil do 1948. leta tudi marksizem in je v tem smislu prav tako utopični socializem.

Kar zadeva osrednji problem etatizma in antietatizma, bi želel opozoriti na tisto, kar je tako značilno za ves razvoj nemškega socialističnega gibanja. Namreč, da je nemški socializem etatističen, da igra v njem pojem "Volkstaat" osrednjo vlogo in da Marx in Engels, pod vplivom anarhistične kritike sedemdesetih let in njenih zametkov, predstavljata izjemo v razvoju nemškega socializma. S tem ne bi želel reči, da sta bila pred tem tudi sama etatista, ampak da je anarhistična kritika, naperjena proti nemški socialni demokraciji, neposredno omogočila razviti Marxu in Engelsu svojo antietatistično koncepcijo veliko globlje kot prej.

Značilno je, da prav to bit marksizma dalje razvija Lenin ravno v polemiki z nemškimi socialisti.

---

* Sklepna beseda.

Drugo, na kar bi rad opozoril je naslednje: Mislim, da Oktobrske revolucije in stalinizma ni možno ozko povezovati; Oktobrsko revolucijo je oblikoval predvsem Lenin, a protislovja med Leninom in stalinizmom niso protislovja "znotraj naroda".

Končno bi rad, v zvezi z omenjenim, opozoril tudi na notranjo dialektiko stalinizma samega, namreč, da se prav v samem notranjem razvoju stalinizma porajajo antistalinistične sile. Če se v socialističnih državah pojavljajo antistalinistične tendence in antistalinistična gibanja, potem nastajajo prav zaradi omenjene dialektike stalinizma. Mislim, da je tako z Jugoslavijo, kjer se je antistalinistična tendenca, v primerjavi z drugimi socialističnimi državami, najizraziteje razvila in prišla do izraza. Tudi tu je šlo za dialektiko in samonegacijo stalinizma, tako v zunanjem, zunanjepolitičnem, kakor tudi v notranjem, torej notranje-jugoslovanskem aspektu. Toliko torej na kratko o prvem problemu.

Drugi problem, po mojem mnenju, je v tem, da je treba pojasniti osnovne probleme marksizma samega. Znova jih je treba kritično pregledati. Marx je na primer v svojem zgodnjem obdobju, nedvomno pod vplivom Heglovega pojmovanja meščanske družbe, vzporejal politično, socialno in socialistično revolucijo ter primerjal drugo drugo. Mislim, da tudi če Marx ne bi šel dalje - kar je storil - tega preprosto ne bi bilo možno akceptirati, ker zgodovina potrjuje, da buržoazna revolucija ni samo politična, ampak tudi socialna in da isto velja za socialistično revolucijo. Mislim, da je treba res kritično obravnavati Marxa, da je treba vnovič poskušati kritično pregledati osnovne pojme marksistične antropologije, ker je to pogoj za uresničitev marksističnega, političnega in socialnega programa. Gre za pojme kot so: pojem družbeno-človeškega bistva, človekove odtujenosti, človekove prirojenosti, pojem svobode, problem zakonitosti in svobode. Imam vtis, da imajo nekateri od naštetih pojmov še vedno utopične nianse. V svoji zadnji knjigi sem skušal dokazati ali pripomniti, da sta človekovo bistvo in odtujenost romantično-utopična. Mislim, da je te pojme nujno pojasnjevati kot filozofske pogoje pri oblikovanju realnega marksističnega družbeno-političnega programa.

S tem bi prešel na tretji kompleks vprašanj, in to je ustvarjanje realnih perspektiv. Mislim, da je poleg razlage osnovnih antropoloških pojmov pomembna tudi razčlenitev naslednjih ključnih problemov:

Mislim, da pripada Jugoslaviji zgodovinska zasluga, ker je za celotno mednarodno delavsko gibanje samoupravljanje postavila kot osnovni problem. Tu je najbolj pereč problem razvoj socialistične demokracije kot poti k samoupravljanju. Za avtentični marksizem je socialistična demokracija samo določen prehodni štadij na poti k samoupravljanju, v onem smislu, ki ga je Engels poimenoval "Gemeinwesen". Mislim, da je tako treba gledati na socialistično demokracijo.

Pri nas smo, kar je omenil že kolega Strinka, zelo veliko premišljevali o pluralizmu kot osnovni obliki socialistične demokracije. Menim pa, da naše diskusije o tako imenovanem pluralizmu niso bile na visoki ravni, da v njih ni bilo preciznih idej in da so v njih dejansko prihajale do izraza nekakašne iluzije o buržoazno-parlamentarni predstavniški demokraciji tudi med intelektualci-komunisti. Menim, da je omenjena problematika pomembna in da je tovariš Strinka pravilno karakteriziral pluralizem kot svobodno igro sil. Mislim, seveda, da bi morali biti pri razvijanju in realizaciji svobodne igre sil osnova samoupravni organi, ki se pravkar rojevajo, ne pa tradicionalne oblike na socialistični poti k samoupravljanju ne izgubljajo svoje pomembnosti.

Nadalje, mislim na problem modela kulture in kulturnega oblikovanja socialistične družbe. Tu je, med ostalim, treba pojasniti problem, ki ga je poudaril tovariš Supek in katerega je formuliral kot problem preraščanja buržoaznega hedonizma. Buržoazni hedonizem je, po mojem mnenju, možno prevladati samo, če princip ugodja priznamo kot resnično univerzalen princip. O tem govori Marx v svojih "rokopisih", a nanj se objektivno naveže Freud. V tem je nekakšna sistematična vez med Marxom in Freudom, kar sem že skušal nakazati v svoji zadnji knjigi. Tega principa ni možno eliminirati. Nasprotno. Realno moramo preudariti, kako bi ustvariti realni model socialističnega hedonizma. Zelo cenim Herberta Marcusea, vendar mislim, da je njegova kritika buržoaznega hedonizma, kritika t.im. konzumne družbe, dokaj utopična.

Ob koncu, mislim, da v problematiko nastajanja realnega marksističnega programa v socialističnem gibanju sodi tudi razmišljanje o oblikah njegove realizacije. Zavedati se moramo, da ne smemo ostati samo pri "čistem mišljenju" in filozofskih analizah. Moramo iskati in poskušati ustvariti realne moči - nosilce realnega družbenega gibanja - sicer bomo ostali na ravni akademskega filozofiranja. Zato je nujno organsko sodelovanje med filozofi, sociologi, politologi in ekonomisti. V prihodnje ne smemo več ostati samo pri kritiziranju politikov, ker se ne ravnavo po našem pojmovanju socializma. Poiskati moramo realen stik z realnimi silami socialističnega gibanja in njegovimi predstavniki, skupaj moramo poskusiti formirati politiko in politike in si prizadevati, da bo realizirano to, kar štejemo za marksistični socializem.